

ŞEYH İBRAHİM SAFEVİ DÖNEMİNDE ERDEBİL TEKKESİ*

Namiq Musali**

Öz

Gerek Azerbaycan ve Anadolu Türkleri üzerindeki derin etkileri, gerekse de Yakın ve Orta Doğu'nun politik, sosyal ve kültürel hayatında üstlendiği mühim roller göz önünde bulundurulduğu zaman Erdebil Tekkesi'nin Türk-İslâm tarihinde özel bir yere sahip olduğu görülmektedir. XV. yüzyılın ikinci çeyreğinde bu tekkenin başında bulunan Şeyh İbrahim'in mürşidlik yaptığı yıllar, tarikat içindeki radikal değişim ve ayrışma sürecine öncülük yapmış olan çok kritik bir döneme denk gelmiştir. Sözüünü ettiğimiz tarikat lideri dönemin olayları içinde aktif yer almış, tekkenin ideolojik propagandasını artırmış ve siyasi yöneticilerle münasebetlerde denge politikaları izlemiştir. Fakat tüm bunlara rağmen onun hayatı ve faaliyeti yeterince araştırılmamıştır. Bu makale çerçevesinde Şeyh İbrahim'in doğumundan vefatına kadar yaşamı ve uygulamalarıyla ilgili kapsamlı bilgi sunmayı ve bu dönemde Erdebil Tekkesi'nin durumunu ele almayı amaçladık. Konuyla ilgili çeşitli belgelerden, kroniklerden ve şiirlerden oluşan ana kaynakların yanı sıra modern araştırmacıların çalışmalarına da başvurduk. Ayrıca, Şeyh İbrahim'in vasiyetinin metnini ve Timurlu hükümdarı Mirza Şahruh'un Erdebil'le ilgili bir fermanını Türkçeye çevirdik.

Anahtar Kelimeler: Erdebil, tekke, Şeyh İbrahim, Safeviler

ARDABIL DARVISH LODGE UNDER SHEIKH İBRAHİM SAFAVİ

Abstract

It seems that Ardabil Lodge had deep influences on Azerbaijani and Anatolian Turks when taking into consideration of its significant part in the political, social and cultural life of Near and Middle East. Therefore, it occupies a special place in Turkish-Islamic history. The years of spiritual headship of Sheikh Ibrahim, the leader of this lodge in the second quarter of XV century, coincided with a very critical period on the eve of radical change and decomposition process in the sect. The spiritual leader took active part in the events of that epoch, he increased the propaganda of order and conducted a balanced policy in the relations with political rulers. But despite all these, his biography and activities have not been studied adequately yet. In this paper, we aimed to provide comprehensive information about Sheikh Ibrahim's life and actions from his birth to his death and to research the situation of Ardabil Lodge in this period. Besides the primary sources which consist from various documents, chronicles and poems, we also used investigations of modern scholars on the subject. Furthermore we translated to Turkish the text of Sheikh İbrahim's testament and a decree of Timurid ruler Mirza Shahrukh about Ardabil.

* Makalenin Geliş Tarihi: 09.06.2016, Kabul Tarihi: 02.11.2016

** Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kastamonu/Türkiye, nmusali@kastamonu.edu.tr

Key words: Ardabil, lodge, Sheikh Ibrahim, Safavids

1. Giriş

İki yüz yıllık bir süre zarfında Erdebil’de tarikat mürşidliği yapmış olan Safevî ailesi, zamanla maneviyat alanında elde ettiği nüfuzu siyaset meydanına taşımaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Özellikle de XV. yüzyılın ortalarından, Şeyh Cüneyd zamanından itibaren Safevî şeyhlerinin manevî iktidarla yetinmeyerek maddî hâkimiyet peşine düştükleri görülmüştür. Şah İsmail ile beraber gerek manevî, gerekse de siyasî iktidarın zirvesine ulaşan ve hem mürşid, hem de padişah olarak her iki gücü ellerinde bulunduran Safevîler, daha sonraki aşamada işin siyasî boyutunu ön planda tutmak suretiyle maneviyat sahasındaki otoritelerini kaybetmeye başlamışlardır. Safevî Devleti’nin çöküşüyle birlikte siyasî güçlerini de kaybeden Safevîler hem siyaset, hem de tarikat meydanından çekilmiş ve tarih sahnesini terketmişlerdir. Buna rağmen Erdebil Tekkesi’nin ve Safevî Devleti’nin geride bıraktığı izler, yaşadığımız coğrafyanın gerek dini-ideolojik yapısında, gerekse de politik dengelerinde kendisini hâlen hissettirmektedir.

Safeviye şeyhlerinin sosyal, ekonomik ve siyasî gelişmelerdeki rolü üzerine çok sayıda çalışmalar bulunmaktadır. Fakat Şeyh Cüneyd’in babası olan ve tariktaki kritik dönüşüm sürecinin hemen öncesinde tekkeye mürşidlik yapan Şeyh İbrahim’in hayatı ve faaliyetleri konusunda yürütülmüş araştırmaların sınırlı sayıda olduğunu ifade etmeliyiz. Zira bazı bilim adamlarının da belirttikleri gibi, mevzuya dair ana kaynakların çoğunda Şeyh İbrahim’le ilgili bilgilerin yetersiz olduğu görülmektedir. Örneğin, Hindistanlı tarihçi G. Server, Şah İsmail’in atalarını anlatırken Şeyh İbrahim konusunda şöyle der: “Onun hayatı hakkında elimizde fazla bilgi bulunmamaktadır” (Server, 1384: 30). Safevîler konusunda araştırmalarıyla tanınan Azerbaycanlı tarihçi O. Efendiyev de Şeyh İbrahim’le ilgili “kaynakların bize somut bilgiler aktarmadıklarını” belirtir (Efendiyev, 1961: 65). İranlı bilim adamı N. M. Şeybânî, “müverrihlerin çoğunun, onun ismini bile anmadıklarını” öne sürer (Şeybânî, 1346: 66). Batılı oryantalistler de aynı görüşe sahipler. R. Savory, Şeyh İbrahim zamanından söz ederken, “Safevî tarikatının bu dönemdeki gelişimi konusunda bilgimiz azdır” diye bir tespitte bulunur (Savory, 1980: 16). Ayrıca M. Gronke, “Müslüman kronistlerin Şeyh İbrahim Şeyhşah hakkında az bilgi verdiklerini” yazmaktadır (Gronke, 1993: 357).

Amerikalı tarihçi M. Mazzaoui ise kaynaklardaki bilgilerin yetersizliğini izah etmek için “Şeyh İbrahim döneminde önemli bir olayın vuku bulmadığını” ve “bu dönemde Erdebil tarikatının faaliyetlerinin çok aşağı düzeyde olduğunu” iddia etmiştir (Mazzaoui, 1388: 130). Fakat son yıllarda ortaya çıkarılmış ve yayınlanmış olan bazı kaynaklar ve çalışmalar bu iddianın doğru olmadığını göstermektedir. Özellikle de İranlı bilim adamlarından N. P. Emleşi ve B. Zeylâbpûr’un ortaklaşa

yazmış oldukları bir makaledeki konuya ilişkin incelemeler ve açıklamalar dikkat çekicidir. Söz konusu makale, içerdiği bazı hatalara rağmen, Şeyh İbrahim üzerine yapılmış olan diğer çalışmalardan olumlu manada farklılık arz etmektedir (Emleşî ve Zeylâbpûr, 1387: 35-56).

Buna rağmen en son bazı araştırmalarda (Mohammadi ve Esfahanian, 2015: 96) hâlen M. Mazzaoui'nin tezi hâkimdir ve bu yanlıştın bertaraf edilmesi için daha detaylı incelemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyacı karşılamak adına kaleme aldığımız bu makale kapsamında Şeyh İbrahim'in hayatını ve faaliyetlerini ele alan çeşitli kaynakları inceleyerek, bu konuyu mümkün olduğunca ayrıntılı bir şekilde araştırmayı ve değerlendirmeyi amaçlıyoruz.

Bu konuda başvurduğumuz ana kaynakları, Safevîlerin siyasi iktidara yükselişinden önceki ve sonraki kaynaklar şeklinde iki gruba ayırabiliriz. Safevî Devleti öncesi kaynaklar arasında Şeyh İbrahim'e ve oğlu Seyyid Ahmed'e ait Farsça iki belgenin büyük önem taşıdığını ifade etmek gerekir (Şeyhü'l-Hukemâyî, 1387: No. 507, s.126; No. 291, s.70). Yine Şeyh İbrahim'in çağdaşları olan Ermeni tarihçi Metsoplu Toma (Foma)'nın *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi* isimli eseri (Metsopski, 1957) ile Aksaraylı şair ve sufi Yusuf Hakîkî Baba'nın (ö. 1487) Türkçe şiir divanı (Boz, 2011) bu açıdan dikkatimizi çekmiştir. İlk gruba dâhil olan diğer iki Farsça kaynak - Uzun Hasan'ın (1453-1478) saray tarihçisi Ebu Bekr Tihranî'nin *Kitâb-ı Diyârbekriyye* başlıklı eseri (Tihranî, 2014) ile Sultan Yakub'un (1478-1490) saray tarihçisi Fazlullah Huncî'nin *Târîh-i 'Alemârâ-yi Emîni* isimli eseri (Huncî, 1382) - Akkoyunlu devrine aittir.

Safevî döneminin Farsça kaynakları da konunun aydınlatılması bakımından değer arz etmektedir. İbn Bezzâz Erdebilî tarafından H. 759 / M. 1358 yılında yazılan ve Şeyh Safî'nin menkıbevi hayatını anlatan *Safvetü's-Safâ* isimli eserin Safevî hâkimiyeti zamanında istinsah edilmiş olan bazı nüshalarına Şeyh Safî'den sonraki şeyhlerin kısa biyografileri eklenmiş ve konu Şah Tahmasp'a kadar uzatılmıştır (Şah, 2007: II, 602-607). Burada Şeyh İbrahim hakkında da bilgi verilmektedir.

Bunun haricinde diğer birçok Safevî kaynaklarında da Şeyh İbrahim'le ilgili bazı bilgilerle karşılaşırız²:

Fütûhât-ı Şâhi – I. Şah İsmail'in saray tarihçisi olan Heratlı Emir Sadreddin İbrahim Emîni tarafından H. 927 / M. 1521 yılında yazılmaya başlanmıştır (Herevî, 1383).

Târîh-i Habîbü's-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer – Horasanlı tarihçi Gıyaseddin Handemir'in H. 930 / M. 1524 yılında bitirdiği ve sonraki yıllarda birkaç kez gözden geçirip eklemeler yaptığı genel tarih eseridir (Hândemîr, 1380).

Târih-i Şâh İsmâ'il ve Şâh Tahmâsp – Gıyaseddin Handemir'in oğlu Emir Mahmud tarafından H. 953-957 / M. 1546-1550 yılları arasında telif edilmiştir (Emîr Mahmûd, Or. 2939).

Cihângüşâ-yı Hâkân-ı Sâhibkırân – Bicen isimli bir müellif tarafından H. 947-955 / M. 1540-1548 yılları arasında yazıldığı tahmin edilen bir kitaptır (Bicen, 1986)³.

Ravzatü'l-Cinân ve Cennetü'l-Cenân – İbn Kerbelâyî lakabıyla tanınan, sufi, şair ve hattat olan Tebrizli Hâfız Hüseyin tarafından H. 990 / M. 1582 yılında telif edilmiştir. Burada Tebriz ve civarında mezarları bulunan evliyaların, âlimlerin vb. ünlü kişilerin biyografileri ele alınmıştır (Tebrizî, 1383).

Cevâhirü'l-Ahbâr – Kazvinli Budak Münşî'nin H. 984 / M. 1576 yılında bitirdiği genel tarih eseridir (Kazvinî, 1378).

Ahsenü't-Tevârih – günümüze ulaşmış hâliyle H. 807-985 / M. 1405-1578 yıllarının olaylarını içine alan bu eser, Kızılbaş Türklerden olan ve Şah Tahmasp'ın korucu birliğinde görev yapan Rumlu Hasan Bey'in kaleminin ürünüdür (Rumlu, 1389).

Hulâsatü't-Tevârih – Kumlu Kadı Ahmed el-Hüseyin'in telif ettiği bu kitap, Şeyh Safi'den H. 1001 / M. 1592 yılına kadar Safevî tarihini içermektedir (Kumî, 1383).

Ravzatü's-Safeviyye – Mirza Bey Cünâbedi tarafından H. 1023 / M. 1614-15 yılında yazılmaya başlanmış ve H. 1036 / M. 1626-27 yılında tamamlanmıştır (Cünâbedî, 1378).

Târih-i 'Âlemârâ-yı 'Abbâsi – I. Şah Abbas'ın ünlü saray tarihçisi olan Türk kökenli İskender Bey Münşî'nin H. 1025-1038 / M. 1616-1629 yılları arasında kaleme aldığı bir eserdir (Türkman, 2009).

Kısâsu'l-Hâkânî – Safevî döneminin Türk asıllı diğer bir tarihçisi olan Şamlu Velikulu Bey tarafından H. 1073-1085 / M. 1662-63 ile 1674-75 arasında telif edilmiştir (Şamlu, No. 2155).

Târihçe-yi Safeviyân – Şeyh Safi'nin hayatının anlatımından başlayarak II. Şah Abbas'ın (1642-1666) vefatına kadar devam ettirilmiş olan bu eser, ismi belirsiz bir kişi tarafından *Kısâsu'l-Hâkânî* esas alınarak tertip edilmiştir (Anonim, 1380).

Târih-i Cihânârâ-yı 'Abbâsi – Kazvinli Mirza Muhammed Tâhir Vahid tarafından telif edilen bu eserde olayların anlatımı H. 1074 / M. 1663-64 yılına kadar sürdürülmüştür (Kazvinî, 1383).

Huld-i Berin – İsfahanlı Muhammed Yusuf Vâleh'in yaklaşık H. 1078 / M. 1667-68 yıllarında bitirdiği bir eserdir (İsfahânî, 1372).

Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye – Şeyh Safi'nin mürcüdi Şeyh Zahid'in soyundan gelen Pirzâde Şeyh Abdal oğlu Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin Şah Süleyman döneminde (1666-1694) yazmış olduğu ve Erdebil Tekkesi'nin tarihini öğrenmek açısından önem taşıyan bir kaynaktır (Zâhidî, 1924).

Sözünü ettiğimiz ana kaynakların yanı sıra makalemizin yazılması zamanı çok sayıda modern araştırmalara ve yayınlara da başvuru yapılmıştır.

2. Şeyh İbrahim'in Doğumu ve Yetiştirilmesi

Safeviyye şeyhlerinin üçüncüsü olan ve 1392-1429 yılları arasında tarikatın başında bulunan Hoca Ali Siyâhpûş'un üç oğlunun (Şeyh Cafer, Şeyh Abdürrahman, Şeyh İbrahim) ve bir kızının olduğu bilinmektedir (Şah, 2007: II, 603). Şeyh İbrahim, bu oğulların en küçüğüdür (Zâhidî, 1924: 49-50; Browne, 1921: 410). O, Sadreddin (Şeyhü'l-Hukemâyî, 1387: No. 507, s.126; Herevî, 1383: 34; Kazvîni, 1378: 109) ve Kutbu'l-Aktâb (Cünâbedî, 1378: 91) lakaplarıyla tanınmış ve Şeyhşah unvanına sahip olmuştur (Şeyhü'l-Hukemâyî, 1387: No. 291, s.70; Huncî, 1382: 260; Türkman, 2009: 60; Cünâbedî, 1378: 90; İsfahânî, 1372: 46-47; Kazvîni, 1383: 25; Zâhidî, 1924: 40,50). Safevîlerin şeceresinin nazm ile anlatıldığı bir şiirde ise "Visal Kabe'sinde mukim olan Şah İbrahim" olarak anılmaktadır (Rumlu, 1389: III, 1529).

Şeyh İbrahim'in doğum tarihi tam olarak belli değildir. Fakat onun altı oğlunun en sonuncusu olan Şeyh Cüneyd'in H. 831 / M. 1427-28 yılında doğduğu bilinmektedir (Musalı, 2011: 97). Öte yandan Şeyh İbrahim'in babası Hoca Ali'nin 1371 yılında dünyaya geldiği öne sürülmektedir (Azamat, 95: 279). Eğer Hoca Ali'nin 20-30 yaş arasında bulunduğu sıralarda üç oğlunun doğduğunu ve Şeyh İbrahim'in de 20-30 yaş arasında iken altı oğlunun doğduğunu farzederseniz, o zaman Şeyh İbrahim'in 1390'lı yıllarda dünyaya gözlerini açtığını tahmin edebiliriz. Kendisi Erdebil Tekkesi'nde tahsil görmüş, çok sevdiği babasından ilim, irfan ve hayat dersi almıştır. "O da ecdadı gibi zühdü ve takvasıyla meşhurdu" (Şeybânî, 1346: 66). Kaynaklar onun "zahirî ilimlerde zamanının allâmesi ve devranın yegânesi" olduğundan bahsetmekte (Şah, 2007: II, 603), "zahirî ve batınî seviyesinin yüksekleri kalktığını" (Şamlu, No. 2155: 20; Anonim, 1380: 8) ve güzel ahlak sahibi olduğunu belirtmektedirler (Herevî, 1383: 35). Şeyh İbrahim, amcası Cemaleddin'in kızı Hanzade Paşa ile evlenmiştir (Zahidî, 1924: 40; Browne, 1921: 404; Efendiyev, 2000: 119).

Hoca Ali, ömrünün sonunda oğlu İbrahim'i kendi yerine mürcüd tayin ederek bir grup sufünün eşliğinde Hac seferine gidiyor. Fakat birkaç günden sonra İbrahim, babasını özleyerek onun ardı sıra yola çıkıyor ve yolda iken babasına yetişiyor. Onlar beraberce Mekke'yi ve Medine'yi ziyaret ediyorlar. Geri döndükleri zaman ziyaret

amacıyla Kudüs'te dururlar. Orada buldukları sırada Hoca Ali hastalanıyor ve müridlik makamını İbrahim'e vasiyet ederek Hakk'a kavuşuyor. İbrahim, babasını Kudüs'te defnederek Erdebil'e dönüyor ve tarikata önderlik yapmaya başlıyor (Hândemîr, 1380: IV, 424; Türkman, 2009: 59-60; İsfahânî, 1372: 46; Kazvîni, 1383: 24-25; Bicen, 1986: 33-34; Herevî, 1383: 33-34; Cünâbedî, 1378: 90-91; Efendiyev, 2000: 120).

Hoca Ali'nin Hacc'a giderken Anadolu güzergâhını kullandığı ve hatta yol üzerinde Hacı Bayram-ı Veli'nin Ankara'dan gelerek onu ziyaret ettiği bilinmektedir (Pâşâzâde, 1379: 27). Şeyh İbrahim, babasının ardı sıra gittiği için onun da bu yolu takip ettiği muhtemeldir. Geri dönüşte ise Kudüs ve Halep'ten (Gölpınarlı, 1969: 234) geçtiği için yine de Anadolu üzerinden Erdebil'e döndüğü bellidir. Nitekim Safevî hacıları Hac ziyaretine gidiş-dönüş zamanı üç güzergâhı kullanırlardı: 1. Irak ve Ceziretü'l-Arap yolu; 2. Anadolu-Şam yolu; 3. Deniz yolu (Doğan, 2014: 161-196). Şeyh İbrahim'in ikinci yolu kullandığı görülmektedir.

Hoca Ali'nin vefat ettiği ve İbrahim'in şeyhliğe başladığı tarih konusunda çelişkili bilgiler mevcuttur. Şeyh Hüseyin Zahidî, Hoca Ali'den bahsederken şöyle yazar: “Muhterem babasından sonra 38 yıl süresince irşad seccadesinde oturdu ve Salı günü, 830 senesinin Receb ayının 18'de (15.05.1427) dünyadan göç etti” (Zahidî, 1924: 45). Kimi tarihçiler bu bilgiyi esas alarak, Şeyh İbrahim'in H. 830 / M. 1427 yılında müridlik yapmaya başladığını ve 21 yıl içinde bu makamda bulunduğunu iddia etmişlerdir (Seferî, 1350: I, 76; Emleşî ve Zeylâbpür, 1387: 35,37,41). Oysaki Şeyh Hüseyin Zahidî'nin eserindeki çelişkiler onların dikkatini çekmemiştir. Öncelikle H. 830 senesinin 18 Receb tarihi (15.05.1427) Salı gününe değil, Perşembe gününe tesadüf etmiştir. Fakat Şeyh Hüseyin Zahidî'nin malumatındaki tek çelişki bu değildir. Nitekim sözünü ettiğimiz müellif, Şeyh İbrahim'in vefatını anlatırken şöyle bir açıklamada bulunur: “Muhterem babasından sonra 19 yıl Tanrı kullarının irşadı ile meşgul oldu. H. 851 (1447) yılında, Salı gününde âhîret âlemine yollandı ve ulu ecdadının türbesinde, kible semtinde defnedildi” (Zahidî, 1924: 65). Buradan belli olduğu üzere, H. 851 / M. 1447 yılında vefat eden Şeyh İbrahim toplam olarak 19 yıl müridlik yapmış, yani H. 832 / M. 1429 yılında şeyhlik makamına oturmuştur. Öte yandan yine Şeyh Hüseyin Zahidî, Hoca Ali'nin babası Şeyh Sadreddin Musa'nın H. 794 / M. 1392 yılında vefat ettiğini ve babasının ölümünün ardından Hoca Ali'nin 38 yıl boyunca müridlik yaptıktan sonra Hakk'ın rahmetine kavuştuğunu belirtmektedir (Zahidî, 1924: 39,45). Bu hesaplama yine de Hoca Ali'nin ölümü H. 830 / M. 1427 senesine değil, H. 832 / M. 1429 yılına denk gelmektedir.

Hoca Ali'nin ölüm tarihine ilişkin somut bilgi veren başka bir muteber kaynak Kadı Ahmed Kumî'nin *Hulâsatu't-Tevârih* isimli eseridir. Burada onun H. 830 / M. 1427 yılında Hac yolculuğuna çıktığı ve H. 832 yılının Rebiülâhır ayında (08.01-

05.02.1429) Kudüs'te vefat ettiği belirtilir (Kumî, 1383: I, 33). Biz, *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'deki çelişkilere dikkat ederek ve Kadı Ahmed Kumî'nin kendi eserini Şeyh Hüseyin Zahidî'den yaklaşık bir asır önce kaleme aldığı göz önünde bulundurarak, *Hulâsatu't-Tevârih*'teki tarihlendirmenin daha doğru olduğu kanaatindeyiz. Böylece, Şeyh İbrahim de o tarihten (832 / 1429) itibaren tarikatın müşşidi konumuna yükselmiştir.

3. Şeyh İbrahim Döneminde Erdebil Tekkesi'nin Manevî ve Sosyal Durumu

Kaynaklar Şeyh İbrahim'in, kendi atalarının yolunu sürdürdüğünü ve tarikatın müridlerinin tamamının ona itaat ettiklerini belirtmektedirler (Hândemir, 1380: 424; Türkman, 2009: 60; İsfahânî, 1372: 46; Kazvîni, 1383: 24-25; Bicen, 1986: 33-34). Bir kısım araştırmacılar, Safeviyye tarikatında en başından itibaren Ehl-i Beyt sevgisinin olduğunu ve Hoca Ali zamanında bu tarikatın Şîliğe meyletmeye başladığını öne sürmektedirler (Ekinci, 2010: 148). Fakat biz, Hoca Ali dönemindeki bu eğilimin Caferî mezhebi veya İmamiyye Şiasî lehine bir gelişme olduğunu düşünmüyoruz ve burada geleneksel sufi tarikatı içinde daha koyu bir Ehl-i Beytçi tutumdan ve On İki İmam taraftarlığından yana bir değişim sürecinin söz konusu olduğunu tahmin ediyoruz. Bu eğilim süreci Şeyh İbrahim döneminde de devam etmiştir. 11 Şaban 843 / 17 Ocak 1440 tarihinde Timurlu hükümdarı Mirza Şahrüh'un divanından çıkmış olan resmî bir vesikada bir grup Erdebili ve Gilanlı tüccar ve hacıların Kerbela ile Necef'e gittikleri ve Ehl-i Beyt imamlarının oralarda bulunan mezarlarını öperek ziyaret ettikleri belirtilmektedir (Nevâyî, 1356: 146). Bu husus, Şeyh İbrahim döneminde Erdebil halkı arasında Ehl-i Beyt sevgisinin ne denli güçlü olduğunun bir göstergesidir.

Şeyh İbrahim zamanında tarikatın propagandası büyük bir hız kazandı. "O, şerefli atalarının ve ulu ecdâdının üslubuyla irşâd ve hidayet seccadesine oturarak, inkâr ve dalalet vadisinin susuzlarının bir çoğunu maarifin temiz suyuyla doyurdu, gaflete düşmüş ve doğru yolu kaybetmiş sapkınları hidayet caddesine erdirdi" (Emîr Mahmûd, Or. 2939: 24a). Bu amaçla etrafa halifeler ve dâiler gönderildi. Kısa zaman içinde başına muhtelif diyarlardan çok sayıda insan toplandı (Türkman, 2009: 60; İsfahânî, 1372: 47; Râvendî, 1382: 377). İbrahim'in dergâhına cemaatten ve müridlerden ibaret o kadar fazla insan toplanıyordu ki, orada büyük bir kalabalık oluşuyordu (Şamlu, No. 2155: 20; Anonim, 1380: 8). İskender Bey Münşî bu hususta şöyle yazmaktadır: "Halk onun yüce makamı eşîğinin toprağını marifet gözünün sürmesi bilirdi. İradet sahiplerinin sayısının çok oluşundan dolayı onun muhterem evini ziyaret edenlere onun mukaddes huzurunda durmaya imkan yoktu. Onun yüksek şanı ve şöhreti günden güne artmaktaydı" (Türkman, 2009: 60).

Kaynaklar Şeyh İbrahim'in ününün Azerbaycan ve Irak memleketlerine yayıldığına vurgu yapmaktadırlar (Herevî, 1383: 35). "Bu dönemde Safeviyye'nin bilhassa Sünnî olmayan zümreler arasında hızla yayılmaya başladığı görülmüştür. İran, Irak, Suriye ve Anadolu'da bulunan Batınî zümreler bu tarikatın etrafında toplanmaya çalışmışlardır. Bunun nedeni ise daha Hoca Ali zamanında Şiîliğe temayülün olması gösterilmiştir" (Şah, 2007: I, 86).

Erdebil Tekkesi'nin geleneksel olarak en mühim propaganda alanlarından birisi Anadolu idi. Şeyh İbrahim'in Hac seferi sırasında Anadolu'dan ve Suriye'den geçmesi, onun buradaki müridlerle sıkı bağlantılar kurmasına ve bölgedeki durumu canlı olarak gözlemlemesine sebep olmuştur. Fazlullah Huncî'nin belirttiğine göre, Şeyh Cüneyd Diyarbekir'de Akkoyunlu Uzun Hasan'ın kız kardeşi ile evlendiği zaman Şam ve Rum diyarlarının hatta en uç noktalarından önceki Safevî şeyhlerinin halifeleri onu tazim etmeye gelmişlerdi (Huncî, 1382: 261). Hiç kuşkusuz, bu halifelerin arasında Şeyh Cüneyd'in babası Şeyh İbrahim'in tayin etmiş olduğu halifeler özel bir yere sahiptiler.

Kendisi bir Safevî halifesi olan Somuncu Baba lakaplı meşhur evliya Şeyh Hamideddin-i Veli'nin oğlu olan Aksaraylı sufi şair Yusuf Hakîki Baba Erdebil'e gelerek Şeyh İbrahim'den eğitim almıştır⁴. O, *Hakîki-nâme* adlı şiir divanında yer almış olan bir münacatta Nebî (Hz. Muhammed S.A.V.), Şeyh Hamideddin-i Veli ve Şeyh Hacı Paşa (Hacı Bayram-ı Veli) ile beraber Safevî şeyhlerinin – Şeyh Safiyeddin'in, Hoca Ali'nin ve İbrahim Şeyhşah'ın adını anmakta, onlara ihtiram göstermektedir. Şiirin Şeyhşah'la ilgili dörtlülüğü şöyledir:

"Hem rütbet-i Şeyh-i Hacı Paşa,
Hem rifat-ı Şeyhşah, ilaha,
Lütf ed ü kerem, ey padişaha,
Üftâdeleriz, inâyet eyle" (Boz, 2011: 22).

Şeyh Cüneyd zamanında *Safvetü's-Safâ'* nın bazı kısımlarını Türkçeye çeviren Bedr-i Hasta-dil⁵ isimli kişi, eserin hâtimesi için yazdığı bir şiirde diğer Safevî şeyhlerinin yanı sıra Şeyh İbrahim'i de övmüştür:

"Tekmiliçün halâyıkı Sultan-ı Şeyhşah,
Nakl eyledi cihândan kodı şebâbını" (Erdebili, 2008: 390).

Şeyh İbrahim'in propaganda faaliyetleri konusunda R. Savory'nin değerlendirmeleri dikkate şâyandır: "İbrahim, Anadolu'da ve diğer yerlerde aktif bir şekilde Safevî propagandasını yaymakla uğraşan taraftarlarının ağını muhafaza etti ve onu güçlendirdi... Şeyh İbrahim zamanında Safevî Tekkesi etrafında toplanan müridlerin kalabalığı o kadar artmıştı ki, şeyhin huzuruna kabul edilebilmek, onların her birine nasip olmuyordu" (Savory, 1980: 16).

Şeyh İbrahim zamanında Erdebil Tekkesi diğer sufi tarikatları mensuplarınınca saygı görmekteydi. Somuncu Baba'nın, talebesi Hacı Bayram-ı Veli'nin ve Yusuf Hakikî Baba'nın Erdebil Tekkesi ile olan bağlantılarını göz önünde bulundurduğumuz zaman, Şeyh İbrahim'in adının Bayramiyye tarikatının silsilenâmelerinde yer almış olması (Gronke, 1993: 290) hiç şaşırtıcı değildir. Sonraları Bayramiyye tarikatının Şemsiyye koluna bağlanacak olan Şeyh İbrahim Tennurî'nin 1430-1440'lı yıllarda kendisine mürşid ararken ilk aklına gelen irşad ocağının Erdebil olduğu ve Safeviyye tarikatına bağlanmak için Kayseri'den Erdebil'e varmak istediği bilinmektedir (Furat, 2011: 26-29). Şeyh İbrahim döneminde cereyan eden bu olay, Erdebil Tekkesi'nin Anadolu'da ne denli meşhur ve saygıdeğer bir konuma sahip olduğunu sergilemektedir.

Bu dönemde Erdebil Tekkesi, Bayramiyye dışındaki sufi akımları ile de olumlu münasebetlere sahipti. Örneğin, Halvetiyye tarikatına bağlı olan ve tasavvuf konusunda eserleri ile ün kazanan Azerbaycanlı şair Hoca Abdürrahim Meşrûkî Tebrizî (ö. 1454), Şeyh İbrahim'e ithafen bir eser (tasnif) kaleme almış ve onu şeyhe sunmuştur (Tebrizî, 1383: 225). Şeyh İbrahim vefat ettiğinde akrabalarından Şah Hüseyin Serpüli'nin (ö. 1457) onun anısına Tebriz'de düzenlediği meclise sıradan insanların yanı sıra halkın ileri gelenleri, seyyidler, şeyhler ve âlimler de toplanmışlardı. Nakşibendiyye tarikatına bağlı olan ünlü âlim Seyyid Şerif Cürçânî'nin öğrencilerinden Mevlânâ Şeyh Erdebilî de bu mecliste hazır bulunuyordu. O, meclis ehline tasavvuf konusunda bir soru sormuş ve Hoca Abdürrahim onun bu sorusunu güzel bir şekilde cevaplayarak övgüye mazhar olmuştu (Tebrizî, 1383: 85-86; Lewisohn, 1989: 102). Şeyh İbrahim'in yas meclisinde Nakşibendî ve Halvetî gibi sufi tarikatları bağlularının bulunmaları ve ayrıca, değişik sosyal grupların bu meclise iştirak etmeleri, Erdebil Tekkesi'nin diğer tarikatlarla iyi ilişki içinde olduğunun ve toplumun saygısını kazandığının birer göstergesidirler.

Şeyh İbrahim devrinde Erdebil Tekkesi manevî ve ideolojik alanda faaliyetini güçlendirmekle beraber maddî bakımdan da bir hayli zenginleşmişti. "Onun marmur mutfağı altın ve gümüş kablara doluydu" (Türkman, 2009: 60; İsfahânî, 1372: 47; Savory, 1980: 16; Gronke, 1993: 354). Tekke, kendisinin bu zenginliğinden sosyal yardım amaçları için yararlanarak, bu yolla da şöhret kazanmakta ve yandaşlarının sayısını artırmaktaydı. İbrahim Eminî bu konuda şöyle yazar: "Onun minnetsiz ve ihtişamlı ihsanı, cömertliğin ve hayırseverliğin ziyetiydi. Sema nişanlı ve yüksek seviyeli sofrası hayvan ve kuş gibi gıdalardan ibaretti. İkramının feyzi pâdişâhâne ve bahşişinin tohumu şâhâne idi. Onun umumî sofrasında kuştan balığa kadar herşey vardı". Aynı tarihçi, Şeyh İbrahim'in ihsan sofrasının zenginliğine işaret ederek, onu "Halil sofrasına" benzetmektedir (Herevî, 1383: 35). İhsan sofralarının yanı sıra yoksul ailelere doğrudan maddî yardımlar da yapılmaktaydı. Kaynakların anlatımına göre, Şeyh İbrahim'in "deniz kadar cömert eli hediye ve bahşiş vermektan geri dur-

mazdı” (Şamlu, No. 2155: 20; Anonim, 1380: 8). İbrahim, fakirlere ve muhtaçlara gösterdiği hayırseverliğin kapsamı açısından kendi atalarını bile geride bırakmıştı (Bicen, 1986: 34; Türkman, 2009: 60-61; Savory, 1980: 16).

4. Şeyh İbrahim'in Siyasî Faaliyetleri

XV. yüzyılın 20-30'lu yılları Azerbaycan tarihi açısından gerilim dolu bir dönemdir. Söz konusu dönemde Karakoyunlu hükümdarı Kara İskender bağımsız politika izlemek suretiyle Timurlu sultanı Mirza Şahruh'a boyun eğmiyordu. İşte bu yüzden Şahruh, 1420-1421, 1429-1430 ve 1435-1436 yıllarında Azerbaycan'ı ele geçirmek için sefere çıkmak zorunda kalmıştır (Aka, 1994: 115-125,140-145,151-157). Safevîler daha Hoca Ali devrinden itibaren Timurlularla iyi ilişkilere sahiptiler (Efendiyev, 2000: 119-120). Bu ilişkiler Şeyh İbrahim'in zamanında da sürdürülmekteydi. Safevî ocağının Timurlu saltanatıyla dostluğu doğal olarak Kara İskender'i rahatsız etmekteydi. Öte yandan Karakoyunlu hükümdarı, Erdebil Tekkesi'nin zenginliğine göz dikmişti. Karakoyunlu memurları, Safevîlere ait emlaka ve mallara el uzatmaya teşebbüs etmekteydiler (Emleşî ve Zeylâbpûr, 1387: 48-49). İşte bu sebepten Timurlu hükümdarı Mirza Şahruh Bahadır, Azerbaycan'a üçüncü seferi sırasında, 838 senesinin Zilkade ayında (1435 yılının Haziran ayında) “Şeyh Sadreddin İbrahim'in kendi emlakı ve toprakları üzerinde kalması ve onların mallarına taarruz edilmesinin yasak olduğu” konusunda Farsça bir ferman vermişti. Önceleri Şeyh Safi Türbesi arşivine ait olan bu vesikanın aslı şu an için Tahran'daki İran Milli Müze'sinde 25927 numaralı belge olarak muhafaza edilmektedir (Şeyhü'l-Hükemâyi, 1387: No. 507, s.126). Sözü geçen fermanın Farsça tam metninin transkripsiyonu ve Almanca çevirisi G. Herrmann tarafından yayınlanmıştır⁶. Biz, bu belgeyi burada ilk kez Türkçeye tercüme ediyoruz:

“Şahruh Bahadır sözümüz

İslâm'ın şeyhi ve insanların mürşidi, doğru yolda olanların sığınağı, Kerim olan Allah'ın katından yardım alan Şeyh Sadrü'l-millet ve'd-din İbrahim – Allah onun şerefli nefeslerinin bereketlerini devamlı kılsın – [bizim tarafımızdan] bol bir itina ve sözle ifade edilemeyecek bir lütuf ile özel bir şerefe layık görülmüşler ve himmetimizin tamamının, onların şerefli meramlarını yerine getirmeye yönelik olduğunu bilsinler.

İlan ediyoruz ki onların dervişleri âlemin sığınağı olan dergâha geldiler ve onların ihlasının ayrıntılarını arz ettiler. Bu, onlara olan itikadımızın artışına sebebiyet verdi. Gerekir ki kendi makamlarında güven içinde otursunlar ve reayayı bizim inayetimiz konusunda ümitvar etsinler.

Yüce hüküm şundan ibarettir ki ne büyüklerden, ne ünlülerden (yöneticilerden) ve ne de diğerlerinden hiçbir kimse tarafından onların ahvaline karşı baskı yapılmasın ve Erdebil reyasına karşı taarruzda bulunulmasın.

26 Zilkade 838 (23 Haziran 1435) tarihinde yazıldı” (Herrmann, 1971: 253-254).

Belgeden anlaşıldığı üzere Mirza Şahruh Bahadır’ın Azerbaycan’a seferi sırasında Şeyh İbrahim kendi adamlarını Timurlu hükümdarının ordugâhına göndererek ona yerel yöneticilerden (muhtemelen Kara İskender’in memurlarından) şikayette bulunmuş ve Şahruh’un tam desteğini almıştır⁷.

Şahruh’un iradesi doğrultusunda Kara İskender’in kardeşi Cihanşah Azerbaycan’da iktidarı ele geçirdikten ve 1438 yılında Kara İskender’in katlinden sonra ülkede ortalık yatıştı. Böylece, İbrahim’in mürsidliğinin ilk yarısı siyasi huzursuzluk, ikinci yarısı ise siyasi istikrar dönemine denk gelmiştir (Emleş ve Zeylâbpûr, 1387: 41). Şeyh İbrahim’le Cihanşah arasında iyi ilişkiler kurulmuştu. Şöyle ki Ermeni tarihçi Metsoplu Toma 1440 yılının olaylarını anlatırken, Şeyh İbrahim’in Cihanşah’la birlikte Gürcistan üzerine akın yapmasından söz etmektedir: “[Ermeni takvimiyle] 889 (1440) yılında... Cihanşah adlı Tebriz padişahı... ordu topladı ve kendisi ile Erdebil’in zâlim hâkimini, bütün kadıları ve müderrisleri götürerek İberlerin (Gürcülerin) ülkesine hareket etti... Büyük Paskalya Günü’nde (Nisan ayında) o (Cihanşah) beklenmedik ve ani bir şekilde sayısız ordu ile geldi”. Başarıyla sonuçlanmış olan akının ardından yapılan toplantıda Şeyh İbrahim’in Cihanşah’a hitaben bir konuşma yaptığı bilinmektedir. Tarihçi Toma bu konuda şöyle yazar: “Erdebil’in iğrenç şeyhi söyledi: Senin yaptığın bütün zulümleri Allah artık affetmiştir. Bundan başka, senin gelecekte yedi yıl boyunca yapacağın bütün günahlar da affedilecektir. Ben sana öğüt veriyorum: onların üzerine öyle bir vergi ve haraç koy ki onlar bizim dinimizi kabullensinler”. Kaynağın iddiasına göre, bu tavsiyeyi yerine getiren Cihanşah, Hristiyanların üzerine ağır vergiler tayin etmiştir (Metsopski, 1957: 38-39; Gronke, 1993: 357).

Mutaassıp bir Hristiyan olan Ermeni tarihçi, Şeyh İbrahim’e karşı nefretini belirterek onu hem “Erdebil’in zâlim hâkimi”, hem de “Erdebil’in iğrenç şeyhi” olarak adlandırmaktadır. Onun doğrudan bir isim vermemesine rağmen, burada sözü edilen kişinin Şeyh İbrahim olabileceğine ilişkin hiçbir şüphe bulunmamaktadır. İ. P. Petruşevski, söz konusu kaynakta İbrahim’in hem şeyh, hem de hâkim diye anılmasına dayanarak, Şeyh İbrahim’in “Erdebil’in sahibi ve hâkimi” olduğu kanaatine varır (Petruşevski, 1949: 206). İranlı bazı tarihçiler de onun bu görüşünü paylaşmaktadırlar (Emleş ve Zeylâbpûr, 1387: 45). C. İbrahimov, Şeyh İbrahim’i “Erdebil’in feodal hâkimi” diye nitelendirmiştir (İbrahimov, 1960: 9). Fakat iyi bilinmektedir ki Erdebil, XV. yüzyılda Cagırlı oymağının emirleri tarafından yönetilmekteydi.

Şeyh İbrahim döneminde Emir Bayezid Bistam Çağırılı, Erdebil'in hâkimi olmuştur. Uzun Hasan Azerbaycan'da hâkimiyete geldiği zaman Emir Bayezid Bistam'ın oğlu Emir Ali Bey Erdebil'in ırsî hâkimiydi ve yeni hükümdar onun kendi makamında kalmasını onaylamıştı (Tihranî, 2014: 98,340). Çağırılı emirlerinin Erdebil'deki hâkimlik görevi Şah İsmail'in iktidara yükselişine kadar devam etmiştir (Bicen, 1986: 91; Rumlu, 1389: II, 936; Pâşâzâde, 1379: 44; Musalı, 2011: 122). Safevî şeyhlerinin Erdebil'deki hâkimiyeti siyasi bir iktidardan değil de, manevî bir hâkimiyetten ibaret olmuştur. Buna rağmen geniş nüfuza sahip Safevî şeyhlerinin menevî hâkimiyetinin, bazı durumlarda Çağırılı emirlerinin siyasi iktidarını gölgede bıraktığı da bir gerçektir. İşte bu sebeptendir ki Şeyh İbrahim siyasi ve hukukî açıdan Erdebil'in sahibi ve hâkimi olmasa da, "fiilî olarak Erdebil'in hâkimiyiymiş gibi davranmaktaydı" (Gülmuğânîzâde-Asl ve Yusufi, 1384: 57). İskender Bey Münşi'nin tespitleri, bu görüşü destekler niteliktedir: "O vilayetin (Erdebil'in) ahalisinden hiçbir kimse onun itaat edilmesi vacip olan hükmüne boyun eğmekten kaçınamıyordu" (Türkman, 2009: 60). Nitekim Şeyh İbrahim devrinde Erdebil şeyhinin fiilî hâkimiyeti daha da genişlemiştir (Efendiyev, 2000: 120). Manevî hâkimiyetin ve siyasi nüfuzun yanı sıra Safevî ailesi Erdebil bölgesinde önemli ekonomik güce ve büyük toprak alanlarına da sahipti. Bu sebepten dolayı bazı tarihçiler Şeyh İbrahim'in bir toprak sahibi olarak Karakoyunlu Cihanşah'ın vasalı olduğunu ve bu sıfatla onun Gürcistan seferine katıldığını ifade etmişlerdir (İbrahimov, 1960: 8).

Safevî şeyhleri arasında ilk kez Şeyh İbrahim Hristiyanlara karşı askerî sefere katılmakla tarikata kutsal savaş ruhunu getirmiş ve bu ruhtan doğan cihadçılık geleneği Safevî mürsidlerinin sonraki yarım asırlık faaliyetlerinin ana çizgisini oluşturmuştur. M. Gronke, Şeyh İbrahim'in "Ermeni tarihçi Metsoplu Toma'ya korkunç bir din savaşçısı (gazi) şeklinde görüldüğünü" zikretmektedir (Gronke, 1993: 357).

Tekkenin şöhretinin ve servetinin artması neticesinde Şeyh İbrahim, manevî rehberlikle yetinmeyerek siyasi tavırlarıyla da gündeme gelmeye başlamıştı. Safevî kaynakları "onun saadetli döneminde hem maddî, hem de manevî saltanatın cihanı aydınlatan güneşinin aynı ufuktan doğduğunu" (İsfahânî, 1372: 47), "beğenilmiş görkeminin padişaha layık olduğunu" (Türkman, 2009: 61) ve "onun padişah tarzında davranışlar sergilediğini" belirterek bu duruma işaret etmektedirler (Şamlu, No. 2155: 20; Anonim, 1380: 8; Savory, 1980: 16; Gronke, 1993: 354). Kimi müelliflere göre o, işte bu yüzden daha kendi zamanında "Şeyhşah" lakabıyla tanınmıştır. B. Javanshir bu meseleyi şöyle değerlendirmektedir: "Şeyh İbrahim, halk arasında Şeyhşah lakabı ile meşhur olmuştur. Muhtemelen böyle bir adlandırmanın Erdebil Tekkesi'nin faaliyet alanının ve nüfuzunun genişlemesi ve manevî tarikattan askerî tarikata geçiş yolunda aşama kaydetmesiyle yakından ilgisi olmuştur" (Javanshir, 2007: 103). Diğer bazı araştırmacılar da İbrahim'in Şeyhşah unvanının, onun politik faaliyetleriyle bağlantılı olduğu kanaatinde dirler: "Şeyh ve şah unvanlarının her ikisi-

nin sufilere verilen lakaplardan olmalarına ve dinî özellik taşımalarına rağmen, Şeyh İbrahim'e şah lakabının atfedilmesi, kendiliğinde siyasî mahiyetli bir mesaj ve anlam içermektedir" (Emleşî ve Zeylâbpûr, 1387: 50). "Hoca Ali'nin oğlu Şeyh İbrahim'in döneminde Rum, Şam ve Talış fedailerinin cezbedilmesi ve dinle siyasetin birbirine karıştırılması süreci o yere ulaştı ki, bu şahsı Şeyhşah diye isimlendirdiler" (Yusufî vd., 1394: 200). Böylece, çalışmalarına atıfta bulunduğumuz İranlı tarihçilerin Şeyhşah unvanının izahı açısından hemfikir oldukları görülmüştür. Onlara göre, bu unvandaki şeyh kelimesi manevi önderliğin, şah ibaresi ise siyasî liderliğin sembolü olarak kullanılmıştır⁸. Fakat şah unvanının hükümdarların yanı sıra tarikat ulularına ve ünlü mutasavvıflara da atfedildiğini bu durumda tamamen göz ardı etmemek gerektiğini düşünüyoruz.

N. P. Emleşî ve B. Zeylâbpûr'un tespitlerine göre, Şeyh Cüneyd zamanındaki askerî ve siyasî faaliyetin temelleri Şeyh İbrahim döneminde atılmıştır. Şöyle ki İbrahim, Hac yolculuğu sırasında Anadolu'yu ve Cihanşah'la beraber akın yaptığı vakit Gürcistan'ı görmüş, bu konudaki gözlemlerinden yola çıkarak oğlu için gelecek faaliyet programını hazırlamıştır (Emleşî ve Zeylâbpûr, 1387: 50-51). Buradan şöyle bir sonuca varılabilir ki Şeyh İbrahim Anadolu'daki Safevî müridlerinin potansiyel gücünü canlı olarak görmüş ve bu gücü, kutsal savaş adı altında Gürcistan ve Kuzey Kafkasya Hristiyanlarına karşı yönlendirmenin mümkünlüğünü anlamıştır. O, Safevî şeyhleri arasında cihad akınına katılan ilk şahıs olmuş ve muhtemelen onun bu konuda hatıraları oğlu Cüneyd için ilham kaynağına dönüşmüştür. Fakat kendi hayatı döneminde olumlu siyasî şartların bulunmaması (özellikle de Timurluların başında Şahrüh gibi güçlü bir liderin durması, Cihanşah'ın da ona itaat etmesi ve Şeyh İbrahim'in her iki hükümdarla iyi geçinmek zorunda kalması) yüzünden Şeyh İbrahim'in askerî ve siyasî iddiaları sanki bir tohum hâlinde kalmış, bu iddialar yalnız onun oğlu Cüneyd'in zamanında boy göstermeye başlamıştır.

Şahrüh ve Cihanşah'ın yanı sıra Şeyh İbrahim'in Osmanlı sarayı ile de normal münasebetleri vardı. Nitekim Osmanlı sultanlarının her sene Erdebil Tekkesi'ne "çirag akçesi" adıyla bahşişler göndermeleri bu dönemde de devam etmiştir (Javanshir, 2007: 103; Şah, 2007: I, 86). Şeyh İbrahim'in gönderdiği mektuplar ve mesajlar cihan padişahları tarafından hürmet ve izzetle kabul edilirdi (Emleşî ve Zeylâbpûr, 1387: 44). Safevî tarihçisi İbrahim Eminî, onun yüzüğü üzerinde *Kur'an-i Kerim*'in Yusuf sûresinin 38. âyetinden "Ben, atalarımın inancını taşıyan İbrahim'im" ifadesinin nakşedildiğini, tuğrasının ise "el-Kerim bin el-Kerim bin el-Kerim" şeklinde yazıldığını gösterir (Herevî, 1383: 35).

5. Şeyh İbrahim'in Hayatının Sonları, Evlatları ve Mirası

Yukarıda belirtildiği üzere, Şeyh İbrahim'in H. 851 / M. 1447 yılında vefat ettiği malumumuzdur (Zahidi, 1924: 65; Efendiyev, 1961: 70; Şeybâni, 1346: 66). Şeyh Hüseyin Zahidi'nin *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye* isimli eserine göre, onun altı oğlu vardı: Şeyh Ebu-Said (türbenin kitabdarı olmuştur), Seyyid Ahmed, Şeyh Bayezid, Hocacan Mirza (annesi Hanzade Paşa'ydı ve annesi tarafından dedesi olan Şeyh Cemaleddin'e nispetle Şeyh Cemaleddin-i Sâni diye de tanınırdı), Hâceki, Şeyh Cüneyd (Zahidi, 1924: 65-66). Ne ilginçtir ki N. P. Emleşi ve B. Zeylâbpür, adı geçen kaynağa atıfta bulunmalarına rağmen İbrahim'in beşinci oğlunun ismini yanlışlıkla "Bey Müteveli" şeklinde yazmışlar (Emleşi ve Zeylâbpür, 1387: 44). Oysaki Şeyh Hüseyin Zahidi, İbrahim'in beşinci oğlunun ismini açık ve net bir biçimde Hâceki diye zikretmektedir. Şeyh Safi'nin halefleri konusunda *Safvetü's-Safâ'*ya sonradan eklenmiş olan bölümde Şeyh İbrahim'in oğullarının adları *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'de anıldığı gibi sıralansa da, Hâceki'nin yerine Seyyid Kemaleddin yazılmıştır. Tahminimize göre, Hocacan'ın lakabı Cemaleddin olduğu gibi, Hâceki'nin de lakabı Kemaleddin olmuştur. Oğullarından başka, İbrahim'in birkaç kızı da vardı (Şah, 2007: II, 604).

A. Gölpınarlı, Şeyh İbrahim'in Ebu Yahya Muhammed adlı bir oğlunun da olduğunu, onun babasıyla birlikte Hacc'a gittiğini, ziyaretten geri dönerken Halep'te kalarak demircilikle uğraştığını belirtir. İbrahim'in bu oğlu, yıldız şeklinde demir çiviler (mıhlar) hazırladığı için Kevâkibi ("kevâkib" – "yıldızlar" demektir) lakabını almıştır. Onun soyundan gelenler Kevâkibizâdeler diye tanınmışlardır. Sonradan tasavvufa yönelen bu kişi, H. 897 / M. 1491-92 yılında vefat etmiştir (Gölpınarlı, 1969: 234). Ayrıca M. Gronke, Osmanlı devrinin meşhur ulema ailelerinden olan Kevâkibilerin Şeyh İbrahim Safevî neslinden olduklarını, hatta bu aileden olan bir kazaskerin 1720-1721 yıllarında Hoca Ali'nin Kudüs'ün Babü'r-Rahme mezarlığındaki kabrini tamir ettirecek oraya bu konuda bir kitâbe koydurduğunu ifade etmektedir (Gronke, 1993: 291). Fakat şaşırtıcıdır ki sözünü ettiğimiz Safevî kaynaklarında Şeyh İbrahim'in bu isimde bir oğlunun olmasına ilişkin hiçbir bilgiye rastlamıyoruz.

Bazı araştırmalarda, Malatya'nın Arguvan ilçesindeki Ballıkaya (Mezirme) köyünde bulunan Şah İbrahim Veli Ocağı'nın kurucusunun Şeyh İbrahim Safevî olduğu öne sürülmüştür (Koçak, 2004: 63-118; Yalçın ve Yılmaz, 2004: 11-62). Fakat bir başka görüşe göre, Malatya'daki ocağın kurucusu olan Şeyh İbrahim XIII. yüzyılda yaşamıştır ve onun Şeyh İbrahim Safevî ile özdeşleştirilmesi doğru değildir (Aksüt, 2014: 55,79)⁹.

Kaynaklar İbrahim'in ömrünün sonlarını şu şekilde tasvir etmektedirler: "Feleğin alçakça devretmesi yüzünden onun mübarek vücudu çeşitli hastalıklara yakalandı. Zaman, o hanedanın sevinç minderini ortalıktan kaldırdı, hastalık uzun süre

devam etti, onun ömür güneşi zevale uğradı” (Türkman, 2009: 61). O, vefatı öncesinde müridlik makamını sonuncu oğlu Cüneyd’e havale etti (Hândemir, 1380: 424; İsfahânî, 1372: 46; Kazvînî, 1383: 24-25; Bicen, 1986: 33-34; Cünâbedî, 1378: 91).

Bu konuda en kapsamlı bilgi *Fütuhât-i Şâhî* isimli eserde verilmiştir. Burada yazıldığına göre, Şeyh İbrahim hastalanır ve ölümün yakın olduğunu anlar. Hasta mürid, vefatı arifesinde “iradet ve ihlas ashabını” toplayarak öğütte ve nasihatta bulunduğundan sonra kendi vasiyetini onlara iletiyor: “Size vasiyetim şudur ki benim terbiye elimle son derece yüksek makama yücelmiş ve velayet semasının fezasını kendi ululuk kanatlarının gölgesi altına almış bulunan ve muhterem oğlum olan özgür şahbazı, yani Sultan Cüneyd’i benim veliahdım ve varisim bilesiniz ve bu çetin sufilik (*süluk*) yolunda onu kendi rehberiniz (*hâdî*) olarak göresiniz, onun ardı sıra gidesiniz ki kendinizi dalalet çölünün serseriliğinden kurtarasınız ve talep atınızı hakiki menzilgâha ulaştırarsınız. Bu, benim sizinle bağladığım bir ahittir ve bu teahhüdün yerine getirilmesi her iki cihanda sizin üzerinizdedir” (Herevî, 1383: 36). İbrahim vefat ettikten sonra Şeyh Safî türbesinde, kible semtinde defnedilmiştir (Zahidî, 1924: 65).

Araştırmacılar, Erdebil Tekkesi’nde münzevî ve mistik geleneğin Şeyh Safî’den Şeyh İbrahim’e kadar devam ettiğine ve kırılma noktasının Şeyh Cüneyd’le başladığına vurgu yapmaktadırlar (Gronke, 1993: 354). A. Taşğın’ın tespit ettiği üzere Şeyh Cüneyd ile başlayıp Şeyh Haydar ile ikmal edilen ve Şah İsmail ile tamamen bu süreçte yeni bir erkân geliştiren Erdebil Tekkesi geleneksel tarikat çerçevesinden çıkarak marifet iddiasında bulunmuş ve marifet kapısında duran topluluklara yönelip onlara nüfuz etmiştir (Taşğın, 2014a: 1324-1341; Taşğın, 2014b: 11-44). Erdebil Tekkesi Şeyh İbrahim’in vefatının ardından iki kola ayrılmış (Haydarî ve Bîdhendî, 1390: 68), Anadolu’da gezip dolaşan Şeyh Cüneyd siyasî bir programla Alevi toplulukları kendine doğru çekmeye çalışırken, amcası Şeyh Cafer Erdebil’de geleneksel tasavvuf yolunu sürdürmeyi tercih etmiştir¹⁰. Genç yaşlarında harp ve siyaset meydanına atılan Şeyh Cüneyd, babasının politik girişimlerinden, askerî seferlere katılmasından, aktif propaganda faaliyetlerinden, Anadolu ve Gürcistan’la ilgili hatıralarından etkilenmiş olmasına rağmen ne politik, ne de ideolojik alanda Şeyh İbrahim’in yolunu tam olarak izlememiştir. Şeyh İbrahim’le oğlu Cüneyd’in faaliyetleri arasındaki farklılıkları aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

1. Şeyh İbrahim siyasî nüfuzuna rağmen bir devlet kurmaya yönelik teşebbüslerde bulunmazken, Şeyh Cüneyd tarikatta var olan Ehl-i Beyt sevdasını politik bir doktrine dönüştürmek suretiyle devlet kurma çabası içine girmiştir. Böylece Şeyh Cüneyd, babasının siyasetle olan ilişkisini bir sufi olarak algılayamamış, aşırıya hatta zahire yönelmiştir.

2. Şeyh İbrahim, Karakoyunlu Cihanşah'la iyi ilişkiler içindeyken, Şeyh Cüneyd bu muktedir hükümdara karşı cephe almıştır.
3. Şeyh İbrahim, Karakoyunluların Gürcistan'a karşı seferine destek vermesine ve iştirak etmesine rağmen kendisi bağımsız şekilde savaş teşebbüslerinde bulunmadığı halde oğlu Cüneyd özgür bir şekilde ordusunu toplayarak muharebeler yapmış ve akınlar gerçekleştirmiştir.
4. Şeyh İbrahim geleneksel tarikat anlayışını sürdürürken, Şeyh Cüneyd tarikat üstü yeni bir öğreti geliştirerek marifet iddiasında bulunan topluluklara nüfuz etmiş ve onları kendisine bağlamıştır.

İşte bu yüzden tarikat bábında Şeyh İbrahim'in yolunu Cüneyd'in değil de, Cafer'in sürdürdüğünü görmekteyiz. Fakat tüm bunlara rağmen, Şeyh İbrahim'in başlatmış veya geliştirmiş olduğu açılımların ve girişimlerin Cüneyd üzerinde derin bir etki bıraktığını ve Şeyh Cüneyd'in yeni bir faaliyet programı oluşturması için zemin hazırladığını da göz ardı etmememiz gerektiğine inanıyoruz. Ayrıca, Erdebil Tekkesi'nin siyasallaşmasını, Emir Timur'un akınları sırasında Yakın ve Orta Doğu'nun içtimaî ve siyasî dengelerinin bozulmasının ve onun ölümünün ardı sıra ortaya çıkmış olan kaos ve istikrarsızlığın bir sonucu olarak bu boşluğu doldurmaya ve toplumsal sorumluluk almaya çalışan tarikatların faaliyetleri (Arayancan, 2014: 239-259) kapsamında değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim bu dönemde meydana gelmiş veya yeniden yapılanmış olan, "Şiilik, sufilik ve sosyal adaleti kurmayı vaat eden bir mesih inancının karışımından oluşan akımlar" (Yüksel, 2007: 133), hızla siyasî harekâtlara dönüşmekteydiler.

6. Sonuç

Böylece, Şeyh İbrahim Safevî hakkında bugüne kadar yazılmış olan çeşitli ana kaynakları ve modern araştırmaları karşılaştırmalı bir şekilde ele alıp inceleyerek, söz konusu mürsidin döneminde Erdebil Tekkesi'nin tarihine ışık tutmaya çalıştık. Bu bağlamda Şeyh İbrahim'in doğum tarihinin tahmin edilmesine ve posta oturduğu yılın belirlenmesine yönelik tespitlerde bulunduk. Timurlu hükümdarı Mirza Şahruh'un Erdebil Tekkesi ile ilgili bir fermanını ve Şeyh İbrahim'in vefatı öncesinde yapmış olduğu vasiyetin metnini ilk kez Türkçeye çevirerek analiz ettik.

Yaklaşık 30 yaşlarında tekkenin başına geçen Şeyh İbrahim, Ehl-i Beyt sevdası üzerinden tarikat propagandasını güçlendirmiş, özellikle de Anadolu'daki faaliyetlere hız vermiştir. Bayramiyye, Nakşibendiyye ve Halvetiyye gibi diğer sufi tarikatlarıyla da iyi ilişkiler içinde olan Şeyh İbrahim, dinî konumunun yanı sıra hayırseverliği ve cömertliği sayesinde de toplum nezdinde büyük saygı kazanmıştır. Onun zamanında Erdebil Tekkesi büyük bir zenginlik ve refaha kavuşmuştur. Timurlular ve Osmanlılarla iyi ilişkileri sürdüren Şeyh İbrahim, Karakoyunlu hükümdarlarından

Kara İskender ile uzlaşmaya varamamasına rağmen onun yerine geçen Cihanşah'la yakın münasebetler kurmayı başarmıştır. Politik olaylarda aktif rol alan Şeyh İbrahim, sadece dinî önderlikle yetinmeyerek siyasî liderlere özgü tavırlar sergilemeye başlamış ve hatta Cihanşah'la beraber Gürcistan'a akın yapmak suretiyle Safevî şeyhleri arasında doğrudan gaza faaliyetlerine katılan ilk kişi olmuştur. 19 yıl boyunca seyhlilik yaptıktan sonra vefat eden İbrahim'in bu yeni eğilimleri, haleflerinin üzerinde etkisini hissettirmiştir.

Sonnotlar:

- ¹ Makalenin hazırlanması sırasında her zaman değerli görüşlerini benimle paylaşan ve bulamadığım bazı önemli kaynaklara ulaşmamı sağlayan Prof. Dr. Ahmet Taşğın'a, İran'da yayınlanmış olan bazı eserleri bana ulaştırma lütfunda bulunan Yrd. Doç. Dr. Esra Doğan'a ve ricalarım üzerine Azerbaycan'dan konu ile ilgili çalışmalarını bana gönderen Dr. Ahmed Guliyev'e sonsuz şükranlarımı sunarım.
- ² Bu kaynaklar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Storey, 1972: 850-905; Gündüz, 2010: 3-12.
- ³ Bir başka görüşe göre, bu eser 1680'li yıllarda telif edilmiştir (bkz.: Morton, 1990: 201).
- ⁴ Yusuf Hakiki Baba'nın hayatı hakkında bkz.: Yusuf Hakiki Baba, 2009: 13-24; Boz, 2011: 18-20.
- ⁵ *Kâşifü'l-Kulûb* isimli bu çeviri eseri yayınlayan araştırmacılar, onun müterciminin ismini belirleyememişler ve hatta bu mütercim "adını gizlediğini" iddia etmişlerdir (Erdebili, 2008: 42). Oysaki mütercim, kitabın hâtıme kısmındaki şiirde "Ol Şeyh Sadr naklile ben Bedr-i Hasta-dil, Döndürdüm uşda Şeyh Safi'nün kitabını" diyerek kendi isminin Bedr (Bedir) olduğunu açık bir şekilde ifade etmiş ve kendisini "hasta-dil" (hasta yürekli) diye nitelendirmiştir (Erdebili, 2008: 558; yazma nüsha, tıpkıbasım, v.87b). Fakat eseri yayına hazırlayanlar, buradaki Bedr kelimesinin şahıs ismi olduğunu, hasta-dil ifadesinin ise bu şahsın niteliğini açıkladığını belirleyememiş, bu yüzden de Bedr ve hasta-dil kelimeleri arasında bir sıfat tamlamasının olduğunu farkına varamamışlardır. Ayrıca, eserin transkripsiyonunda "ben" ve "bedr" kelimeleri arasında tamlama olduğu iddia edilmiştir. Hâlbuki orada bir tamlamanın olması kesinlikle söz konusu değildir. Tamlamanın Bedr şahıs ismiyle hasta-dil ifadesi arasında olması gerekmektedir. Bu hataların bir sonucu olarak eserin transkripsiyonunda mısranın anlamı kaybolmuş ve eseri yayına hazırlayanlar, bu anlamsızlığı fark ederek mısranın sonuna bir soru işareti koymakla çözüm bulmaya çalışmışlardır: "Ol Şeyh Sadr naklile ben-i bedr haste dil (?), Döndürdüm uşda Şeyh Safi'nün kitabını". Gerçek şu ki mısranın doğru okunuş şekli böyle değildir ve bu mısrayı bizim yukarıda açıkladığımız şekilde okumak gerekmektedir. Öyle okununca da eserin müterciminin Bedr olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.
- ⁶ G. Herrmann tarafından 45 yıl önce yayınlanmış olan ve Erdebil Tekkesi'nin tarihiyle ilgili çok önemli belge ve bilgileri içeren bu makalenin, Safevî tarihini araştıran ve Şeyh İbrahim konusunda verilerin yetersizliğinden yakınan Doğulu ve Batılı birçok tarihçinin dikkatinden kaçması çok şaşırtıcıdır.
- ⁷ Bazı kaynaklar (Tihranî, 2014: 187; Rumlu, 1389: 416-417) Mirza Şahrüh'un torunu olan Irak-ı Acem ve Fars valisi Mirza Sultan Muhammed'in H. 850 / M. 1446 yılında vuku bulmuş olan ayaklanmasına destek verdikleri gerekçesiyle İsfahan'da kimi seyyidlerin ve âlimlerin yanı sıra "Savâhib-i Safeviyye" (Safeviyye sahipleri) denilen kişilerin de tutuklandıklarından bahsetmektedirler. Eğer anlamı tam

olarak belli olmayan bu tabirle Safeviyye tarikatının o sıralarda İsfahan'da bulunan mensupları kastedilmiş olsalar bile, bu husus Mirza Şahrüh'un Erdebil Tekkesi'ne yönelik düşüncesinin değiştiğini anlamına gelmez. Keza H. 830 / M. 1427 yılında Hurûflerin Mirza Şahrüh'a karşı suikast teşebbüsünde bulunmalarının ardından, bir zamanlar Erdebil Tekkesi'nden (Şeyh Sadreddin'den) irşad almış olan Tebrizli şair Kasım Envâr'ın bu olayla bağlantılı olduğu düşünülerek Herat'tan kovulması hadisesi (Rumlu, 1389: 322; Aka, 1994: 139) için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Nitekim siyasi gerilimler esnasındaki ani kızgınlıklar sebebinden verilmiş olan bu kararlar, doğrudan Erdebil Tekkesi'ni veya Safevî ailesini hedefe almamış, kişisel olarak bu tekkenin bazı mensuplarının şahsına karşı yönelmiştir. Ayrıca Mirza Şahrüh, isimleri aynı suikast ve ayaklanma olaylarına karışan diğer birçok kişileri idam ettirmesine rağmen ne Kasım Envâr'ı, ne de "Savâhib-i Safeviyye" denilen grubu idam ettirmemiş, onları sadece sürgün ve hapisle cezalandırmıştır. Biz onlara tanınan bu ayrıcalığın, Timurlu hükümdarı tarafından Erdebil Tekkesi'ne duyulan saygıdan kaynaklandığını düşünüyoruz.

⁸ *Şeyh Safi ve Kökeni* isimli eserinde A. Kesrevî, Şeyh İbrahim'in kendi zamanında Şeyhşah diye anılmadığı ve Safevî Devleti'nin kuruluşundan sonra ona böyle bir lakabın nispet edildiği iddiasında bulunmuştur. Fakat N. P. Emleşî ve B. Zeylâbpûr, 863 senesinin Zilhicce ayında (Ekim, 1459) kaleme alınan ve Şeyh İbrahim'in oğlu Seyyid Ahmed'in bir alış satış anlaşmasının feshini konu eden vesikaya dayanarak A. Kesrevî'nin bu iddiasını reddetmişlerdir. Nitekim söz konusu vesikada Seyyid Ahmed'in babası "Hoca Şeyhşah ismiyle meşhur olan Şeyh İbrahim" diye tanıtılmaktadır (Emleşî ve Zeylâbpûr, 1387: 50). Bahsi geçen bu belge şimdi İran Millî Müzesi'nde 25695 şifresiyle kayıtlıdır (Şeyhü'l-Hukemâyi, 1387: No. 291, s.70). Ayrıca, Şeyh İbrahim'in ders verdiği şair Yusuf Hakîki Baba ve XV. asır Akkoyunlu tarihçisi Fazlullah Huncî de ondan Şeyhşah olarak söz etmişlerdir (Boz, 2011: 22; Huncî, 1382: 260). Böylece, A. Kesrevî'nin bu yöndeki iddialarının tamamen yanlış olduğu ve XV. yüzyıl kaynaklarında da Şeyh İbrahim'in Şeyhşah olarak bilindiği ortaya çıkmaktadır. A. Kesrevî, Şeyh Safi hakkındaki kitabını yazarken şimdi bilim dünyasına belli olan çok sayıda kaynakları ve vesikaları görmediği ve incelemediği için pek çok hatalara ve asılsız yorumlara yer vermiştir.

⁹ Her iki görüş için bkz.: Aytas, 2011: 21-28; Yıldız, 2012: 129-130. Makalemizin ana konusunu teşkil etmediği için üzerinde fazla durmasak bile, Şeyh İbrahim Safevî ile Şah İbrahim Ocağı kurucusunun aynı kişi olduğunu zannedenlerin açıklamalarında çelişkilerin ve hataların olduğunu ifade etmek isteriz. Örneğin Y. Koçak, kendi makalesinde Şah İbrahim'in oğullarının isimlerini zikretmekte ve bunların Anadolu'nun farklı bölgelerine yerleştiklerini belirtmektedir. Oysaki onun makalesinde yer alan bu oğulların isimleri, Şeyh İbrahim Safevî'nin oğullarının isimleriyle bağdaşmamaktadır. Ayrıca, yine aynı yazar hiçbir kaynağa dayanmadan, Şah İbrahim'in 1365'te doğduğunu iddia etmektedir. Ancak Hoca Ali'nin yaklaşık 1371'de doğduğu belli olduğu için (bkz.: Azamat, 95: 279), onun oğlu olan Şeyh İbrahim'in bu tarihten altı sene önce doğmuş olması kesinlikle mümkün değildir. Şah İbrahim Ocağı kurucusunun Safevî soyundan geldiğine ve Şeyh İbrahim ile aynı kişi olduğuna dair önce A. Yalçın ve H. Yıldız, daha sonra ise G. Aytas tarafından yayımlanmış olan belgelere gelince, XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında Erdebil'deki vakıf mütevellisinden alınmış olan bu belgelerin XV. yüzyılın tarihini aydınlatmak açısından ne kadar güvenilir kaynak oldukları konusunda şüphelerimiz vardır. Nitekim gerek Şeyh Safi Türbesi arşivinde, gerekse de Safevî kaynaklarında Şah İbrahim Ocağı'nın Şeyh İbrahim Safevî ile kan bağının bulunduğu ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Acaba vakıf mütevellisi bu vesikalari tertip ederken neyi esas almıştır? Safevî şeceresiyle ilgili dikkat çekici yanlışlıkların görüldüğü bu şecereelerde Şah İbrahim Ocağı, Şeyh İbrahim Safevî'nin oğlu olduğu iddia edilen Tursun aracılığıyla Safevî hanedanı

nesebine bağlanmaktadır (Aytaş, 2011: 102,104,133,137). Oysaki Şeyh İbrahim Safevî'nin Tursun isimli bir oğlu olmamıştır. XX. yüzyıl başlarında Kerbela'daki Hz. Abbas Dergahı'ndan alınmış olan şecerelerde de yine Safevî şeceresi yanlış bir biçimde aktarılmakta ve bu kez Şah İbrahim Ocağı, I. Şah Abbas'ın oğlu Şah Veli vasıtasıyla Safevî hanedanıyla ilişkilendirilmektedir (Aytaş, 2011: 102,104,133,137). Hâlbuki I. Şah Abbas'ın Şah Veli isimli oğlu yoktur (bkz.: Aydoğmuşoğlu, 2011: 276). Hem de sözü geçen ocağın Şah Abbas'tan daha önce var olduğu da bir gerçektir. Söz konusu belgelerin transkripsiyonunda, özellikle de Farsça kelimelerin çevirisi sırasında anlamı etkileyen hataların olduğu görülmektedir.

¹⁰ 20 yılı aşkın bir süre içinde Erdebil'de postnişin olan Şeyh Cafer konusunda ayrıca bir makale hazırlamaktayız.

Kaynakça

- Aka, İsmail. (1994). *Mirza Şahrüh ve Zamani*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aksüt, Hamza. (2014). "Dede Garkın'ın Kimliği ve Dedegarkın Ocağı", *Ortaçağ Anadolu-su'nda Bir Türkmen Şeyhi Dede Garkın*. Ed. Ahmet Taşğın, Mehmet Salih Erpolat, Sadullah Gülten. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, s.55-82.
- Anonim. (1380). "Târihçe-yi Safeviyân ez Nüsha-yı Kitâbhâne-yi Asgar Mehdevî", *Defter-i Târih: Mecmua-yı Esnâd u Menâbe-yi Târihi* (be küşîş-i İrec Afşâr). II c. Tahrân: Bünyâd-ı Mevkûfât-ı Dr. Mahmûd Afşâr, s.1-147.
- Arayancan, Ayşe Atıcı. (2014). "Karakoyunlu Döneminde Faaliyet Gösteren Şii Hareketler", *Ortaçağ Anadolu-su'nda Bir Türkmen Şeyhi Dede Garkın*. Ed. Ahmet Taşğın, Mehmet Salih Erpolat, Sadullah Gülten. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, s.239-259.
- Aydoğmuşoğlu, Cihat. (2011). "Şah Abbas ve Zamani". Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aytaş, Gıyasettin (ed). (2011). *Belgeler Işığında Şah İbrahim Veli Ocağı*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- Azamat, Nihat. (1995). "Erdebilî, Alaeddin". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.279.
- Bicen. (1986). *Cihângüşâ-yi Hâkân-ı Sâhib-Kırân (Târih-i Şâh İsmâ'il)*. Mukaddime ve peyvesthâ: Allahditta Muztarr. İslamabad: Merkez-i Tahkikât-ı Fârsî-yi İrân ve Pâkistân
- Boz, Erdoğan. (2011). *Yusuf Hakikî Baba Divânı'ndan Seçmeler*. Aksaray Belediyesi Yayınları.
- Browne, Edward Granville. (1921): "Note on an Apparently Unique Manuscript History of the Safawi Dynasty of Persia". *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 3, p.395-418.
- Cunâbedî, Mirzâ Bey. (1378). *Ravzatü's-Safeviyye*. Be küşîş-i Gulâm Rıza Tabâtabâyî Mecd. Tahrân: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahrân.
- Doğan, Esra. (2014). "Safevîler Döneminde Osmanlı Ülkesine Seyahat (Safevîlerin Hac Yolculukları)". *Safevîler ve Şah İsmail*. Ed. Ahmet Taşğın, Ali Yaman, Namiq Musalı. İstanbul: Önsöz Yayıncılık.
- Efendiyev, Oktay. (1961). *Obrazovaniye Azerbaydjanskogo Gosudarstva Sefevidov v Naçale XVI Veka*. Baku: İzdatelstvo Akademii Nauk.

- . (2000). “Safeviler ve Kızılbaşlar XV. Asırda”. *Orta Asırlar Şarkı (Akademik Z. M. Bünyadov'un Hatırasına Hasr Olunmuş Makaleler Toplusı)*. Bakü: Azərbaycan İlimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü, s.115-131.
- Ekinci, Mustafa. (2010). “Safeviyye Tarikatı ve Türkmenler Üzerindeki Rolü”. *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*. Ed. Halil İbrahim Bulut. Sakarya Üniversitesi Yayınları, s.143-174.
- Emir Mahmüd. (Or. 2939). *Târîh-i Şâh İsmâ'il ve Şâh Tahmâsp*. Britanya Müzesi'ne ait yazma nüsha (istinsah tarihi: 1042 / 1632).
- Emleşî, Nasrullah Pürmuhammedi ve Bâbek Zeylâbpûr. (1387): “Şeyh İbrahim Safevî: Mürşid-i Gomnâm”, *Faslnâme-yi İlmî-yo Pejûheşî-yi Târîh*, Sâl-ı III, Şomâre-yi 11, s.35-56.
- Erdebîlî, Şeyh Safiyeddin İshâk ibn-i Cebrâil. (2008). *Makâlât (Şeyh Safi Buyruğu)*. Hazırlayanlar: Sönmez Kutlu, Nizamettin Parlak. İstanbul: Horasan Yayınları.
- Furat, Ahmet Subhi. (2011). “İbrahim Tennurî'nin İslâm Tasavvuf Tarihindeki Yeri”, *İbrahim Tennurî Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Ed. Ali Çavuşoğlu. Kayseri: Melikgazi Belediyesi Yayınları, s.25-36.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. (1969). *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Gronke, Monika. (1993). *Derwische im Vorhof der Macht: Sozial und Wirtschaftsgeschichte Nordwestirans im 13. und 14. Jahrhundert*. Stuttgart: Steiner.
- Gülmuğânizâde-Asl, Melike ve Hasan Yüsfî. (1384). *Bâstânşinâsî ve Târîh-i Hüner-i Buk'a-yi Şeyh Safiyeddin Erdebîlî*. Erdebil: İntişârât-ı Nik-Âmûz.
- Gündüz, Tufan. (2010). *Son Kızılbaş Şah İsmail*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Hândemîr, Gıyâseddin b. Humâmeddin el-Hüseynî. (1380). *Târîh-i Habîbü's-Siyer (bâ mukaddime-yi Celâleddin Hümayî)*. IV. c. Tahrân: İntişârât-ı Hayyâm.
- Haydarî, Asgar ve Nâsır Bâkurî Bidhendî. (1390): “Nigâhî be Mevzû-yi Siyâdet-i Şeyh Safiyeddin-i Erdebîlî”, *Târîh der Âyine-yi Pejûheş*, Şomâre-yi 30, s.59-82.
- Herevî, Emir Sadreddin İbrâhim Emînî. (1383). *Fütûhât-ı Şâhî* (tashih-o ta'lik-o tevzih-o izâfât: Muhammed Rızâ Nesîrî). Tahrân: Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengî.
- Herrmann, Gottfried. (1971). “Urkunden Funde in Azarbaygan”, *Archaeologische Mitteilungen Aus Iran (Herausgegeben Vom Deutschen Archaologischen Institut Abteilung Teheran)*. Neue Folge Band 4, s.249-262.
- Huncî, Fazlullah b. Ruzbehân. (1382). *Târîh-i 'Âlemârâ-yi Emînî* (be tashih-i Muhammed Ekber Aşık). Tahrân: Mîrâs-ı Mektûb.
- Javanshir, Babak. (2007). “İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler (Safevî dönemi – I Şah Tahmasp hâkimiyetinin sonuna kadar / 1576)”. Doktora Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İbrahimov, Cafer. (1960). *Safevilerin Erdebil Hâkimiyeti Tarihine Dair*. Bakü: Azərbaycan Pedagoji Enstitüsü Neşriyatı.
- İsfahânî, Muhammed Yusuf Vâleh. (1372). *Huld-i Berîn (İran der rûzgâr-ı Safeviyân)*. Be küşîş-i Mîr Hâşim Muhaddis. Tahrân: Bünyâd-ı Mevkûfât-ı Dr. Mahmud Afşar.

- Kazvinî, Budak Münşî. (1378). *Cevâhirü'l-Ahbâr* (mukaddime-yo tashîh-o ta'likât: Muhsin Behrâmnejâd). Tahrân: İntişârât-ı Mîrâs-ı Mektûb.
- Kazvinî, Mîrzâ Muhammed Tâhir Vahîd. (1383). *Târih-i Cihânârâ-yi 'Abbâsî* (mukaddime, tashîh ve ta'likât: Seyyid Sa'îd Mîr Muhammed Sâdik). Tahrân: Pejûheşgâh-ı Ulûm-ı İnsânî ve Mutâliât-ı Ferhengî.
- Koçak, Yunus. (2004). "Şah İbrahim Ocağı'ndan Gelen Bir Şeyh Safi Buyruğu", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı: 30, s.63-118.
- Kumî, Kâdi Ahmed b. Şerefeddin el-Hüseyn el-Hüseynî. (1383). *Hulâsatu't-Tevârih* (tashîh: İhsan İşrâkî). I. c. Tahrân: İntişârât-ı Danişgâh-ı Tahrân.
- Lewisohn, Leonard. (1989). "The Life and Poetry of Mashreqî Tabrizî", *Iranian Studies*, Vol. 22, No. 2-3, p.99-127.
- Mazzaoui, Michel. (1388). *Peydâyeş-i Devlet-i Safevî*. Tercüme: Yakub Âjend. Tahrân: Neşr-i Gostere.
- Metsopski, Foma. (1957). *İstoriya Timur-Lanka i ego preyemnikov* (perel: T. Ter-Grigoryan). Baku: İzdatelstvo Akademii Nauk, 1957.
- Mohammadi, Hasan & Davoud Esfahanian. (2015). "The Role of Anatolia Alavis in Safavid-Ottoman Relations (from Sheikh Safi to Shah Abbas I)", *Research Journal of Recent Sciences*, Vol. 4 (11), p.95-102.
- Morton, Alexander H. (1990). "The Date and Attribution of the Ross Anonymus: Notes on a Persian History of Shah Ismail I", *Pembroke Papers I (Persian and Islamic Studies in Honour of P. W. Avery)*. Edited by Charles Melville. University of Cambridge: Centre of Middle Eastern Studies, p.179-212.
- Musalî, Namiq. (2011). *I. Şah İsmail'in Hâkimiyeti ("Târih-i 'Âlemârâ-yi Şâh İsmâ'il" eseri esasında)*. Bakü: Elm ve Tahsil Neşriyatı.
- Nevâyî, Abdülhüseyn. (1356). *Esnâd-o Mükâtibât-ı Târihi-yi İrân ez Timûr tâ Şâh İsmâ'il*. Tahrân: Bûngâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitâb.
- Paşazâde, Muhammed Arif İspanakçı. (1379). *İnkılâbü'l-İslâm Beynü'l-Havâs Ve'l-Avâm* (be kûşîş-i Resul Ca'feriyân). Kum: İntişârât-ı Delîl.
- Petruşevski, İlya Pavloviç. (1949). "Gosudarstvo Azerbaydjana v XV veke", *Sbornik statey po istorii Azerbaydjana*. Vıpusk I. Baku: İzdatelstvo Akademii Nauk, s.153-213.
- Râvendî, Murtazâ. (1382). *Târih-i İctimâ'î-yi İrân*. II c. Tahrân: İntişârât-ı Negâh.
- Rumlu, Hasan Bey. (1389). *Ahsenü't-Tevârih* (tashîh ve tahşiyye: Abdülhüseyn Nevâyî). I-III. c. Tahrân: İntişârât-ı Esâtir.
- Savory, Roger. (1980). *Iran under the Safavids*. Cambridge University Press.
- Seferî, Baba. (1353). *Erdebîl der Güzergâh-i Târih*. I c. Tahrân: Encümen-i Âsâr-ı Millî.
- Server, Gulâm. (1384). *Târih-i Şâh İsmâ'il* (tercüme: Muhammed Bâkır Ârâm, Abbaskulu Gaffâriferd). Tahrân: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî.
- Storey, Charles Ambrose. (1972). *Persidskaya literatura: bio-bibliografiçeskiy obzor v tryox çastyax* (perel: s angliyskogo, pererabotal i dopolnil Yuriy Enoxoviç Bregel). Moskva: Glavnaya Redaksiya Vostoçnoy Literaturi.

- Şah, Serap. (2007). "Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddin-i Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri". Doktora Tezi. I-II. c. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şamlu, Velikulu Bey. *Kıssâsü'l-Hâkânî*. (No. 2155). İran İslâmî Şûrâ Meclisi Kütüphanesi'ne ait yazma nüsha.
- Şeybânî, Nizâmeddîn Mücîr. (1346). *Teşkil-i Şâhenşâhî-yi Safeviyye*. Tahrân: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahrân.
- Şeyhü'l-Hukemâyî, Emâdeddîn. (1387). *Fihrist-i Esnâd-ı Büka-yı Şeyh Safiyyeddin-i Erdebîlî*. Tahrân: Kitâbhâne-yi Mûze-yo Merkez-i Esnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî.
- Taşğın, Ahmet. (2014a). "Bir Beden İki Baş: Osmanlı – Safevî Sahasında Marifetten Tarikata Dönüş", *I. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi (Türk Tasavvuf Kültürü ve Gelenekleri) Bildiri Kitabı*. Hazırlayan: Fatih İyiyol. İstanbul: Süleyman Şah Üniversitesi Yayınları, s.1324-1341.
- . (2014b). "Şah İsmail ve Erkânı: Alevî Toplulukların Ortak Bir Program Etrafında Toparlanma Süreci", *Safevîler ve Şah İsmail* (ed. Ahmet Taşğın, Ali Yaman, Namiq Musalı). İstanbul: Önsöz Yayıncılık, s.11-44.
- Tebrîzî, Hâfız Hüseyin Kerbelâyî. (1383). *Ravzatü'l-Cinân ve Cennetü'l-Cenân* (bâ mukaddime-yo tekmile-yo tashih-o ta'lik-i Ca'fer Sultan el-Kurrâyî). 1. cilt, Tebriz: İntişârât-ı Sütüde.
- Tihranî, Ebu-Bekr. (2014). *Kitab-ı Diyarbekriyye*. Çev.: Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Türkman, İskender Bey Münşi. (2009). *Târîh-i 'Âlemârâ-yi 'Abbâsî*. I. c. Farsçadan tercümenin, önsözün, şerhlerin ve göstericilerin müellifleri: Oktay Efendiyeve ve Namiq Musalı. Bakü: Tahsil Neşriyatı.
- Yalçın, Alemdar ve Yıldız, Hacı. (2004). "Şah İbrahim Ocağı Üzerine Yeni Bilgiler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı: 30, s.11-62.
- Yıldız, Harun. (2012). "Şah İbrahim Velî Ocağı'nın Amasya Yöresindeki İzdüşümleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı: 63, s.127-138.
- Yusuf Hakîkî Baba. (2009). *Mahabbet-nâme*. Hazırlayan: Ali Çavuşoğlu. Ankara: Aksaray Belediyesi Yayınları.
- Yusufî, Hasan vd. (1394). "Tahlîli ber Siyâdet-i Safeviyân der Devre-yi Piş-i Safevî ber Esâs-ı Senedi Nev-yâfte-yi Bâstânşinâsî der Mecmua-yı Hânegâhî ve Ârâmgâhî-yi Şeyh Safiyyeddin-i Erdebîlî". *Pejûheşhâ-yi Bâstânşinâsî-yi Îrân*, Şomâre-yi 8, Devre-yi 5, s.191-207.
- Yüksel, Musa Şamil. (2007). "Timurlularda Din-Devlet İlişkisi". Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Zâhidî, Şeyh Hüseyin peser-i Şeyh Abdâl Pirzâde. (1924). *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*. Berlin: İntişârât-ı İrânşehr.